

ПОНЯТТЯ «АНТИЕСТЕТИКА»: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

У статті визначено передумови появи поняття «антиестетика». Зроблено огляд проявів «антиестетики» у художній літературі та інших видах мистецтва. Подано обґрунтування доцільності використання поняття «антиестетика» у літературознавстві.

Ключові слова: *категорія, естетика, антиестетика, модернізм, постмодернізм.*

В статті изложены предпосылки появления понятия «антиэстетика». Сделан обзор проявлений «антиэстетики» в художественной литературе и других видах искусства. Подано обоснование целесообразности использования понятия «антиэстетика» в литературоведении.

Ключевые слова: *категория, эстетика, антиэстетика, модернизм, постмодернизм.*

The article presents the background appearance of the concept “anti-aesthetics”. A review of manifestations “anti-aesthetics” in fiction and other arts. The substantiation of the feasibility of using the term “anti-aesthetics” in a literary criticism.

Key words: *category, aesthetics, anti-aesthetics, modernism, postmodernism.*

Вивчення нового явища в науці починається з його називання. Називання передбачає введення в науковий обіг нового поняття. Це поняття має відображати суттєві реальні особливості явища. В іншому випадку воно перетворюється на порожнє і втрачає зв'язок з об'єктом свого називання. Точне називання явищ сприяє науковому обґрунтуванню доцільності введення нового поняття в науку. Тому введення нового поняття і надання йому статусу загальноприйнятого є складним і тривалим процесом. Це стосується і літературознавства, в якому навіть визнані поняття зазнають суперечливих інтерпретацій (наприклад, «ліричний герой»).

Г. Сивокін вважає, що здобутки у вирішенні теоретико-методологічних проблем сучасного літературознавства будуть представлені в роботах майбутніх істориків літератури, «тоді як “чистий” теоретик у ситуації сьогодення опиняється перед необхідністю розпізнавати ці проблеми в живому національному літературному процесі, ставити відповідні питання і по можливості давати на них відповіді» [1: 40]. На думку науковця, однією з проблем української літератури є проблема «естетичного плюралізму в українській літературі, стимульованій для різкого оновлення національним відродженням» [1: 67]. Ця концепція, на думку дослідника, мусить стати вихідною для подальшого розвитку літературознавства. Він передбачає, що після її впровадження «багато що доведеться ревізувати, а з другого боку, – доповнювати, наділяючи правами й авторитетом тих, хто сповідував іншу, не канонізовану естетику» [1: 68]. Неканонізованість естетики може бути пов'язана або з невідповідністю вимогам панівної ідеології або із суперечністю літературній традиції. Останнє притаманне мистецтву другої половини ХХ–початку ХХІ ст., що породжує ряд питань стосовно альтернативності або заперечення традиційних естетичних цінностей.

Такі питання дозволяють констатувати відхід від класичної естетики в мистецтві модернізму та постмодернізму. На думку В. Бичкова, їй на зміну повинна прийти неklasична, або нонklasична естетика. Її характерними рисами є: зникнення предмета естетики, «відставка» «традиційних естетичних категорій», використання понять, «більшість яких у класичній естетиці були не лише маргінальними, але часто загалом не попадали в естетичне поле» [2: 82]. Науковець називає прикладами таких понять лабіринт, абсурд, жорстокість тощо. Не можемо погодитися з критиком стосовно «відставки» «традиційних естетичних категорій», оскільки «потворне» та «низьке» також належать до основних естетичних категорій. В. Мовчан констатує, що «естетичне втратило свій предмет – мистецтво, підмінивши його удаваними цінностями або антицінностями» [3: 311]. Оскільки представники деяких радикальних модерністських напрямків заявляють, що своєю творчістю вони заперечують мистецтво, однак їхні твори придатні до естетичного сприйняття, то, на нашу думку, не лише мистецтво є предметом естетичного. Ми вважаємо, що є підстави говорити не лише про деяке відхилення, задеклароване префіксами не-, нон-, а й про появу повноцінного явища, яке можна охарактеризувати поняттям «антиестетика».

Поява поняття «антиестетика» обумовлена, з одного боку, функціональним навантаженням префікса анти-, який «прикметниковим основам надає словотвірного значення заперечення, протилежності, протидії» [4: 215]. Префікс анти- «виділено з запозичених слів типу антитеза, антихрист, які походять з грецької мови або були утворені пізніше з грецьких елементів; гр. *ἄντι* – «проти-» [5: 76]. Звідси, близьким за значенням до префікса «анти-» виступає український префікс проти-. У деяких випадках вони є взаємозамінними (наприклад, протимікробний і антимікробний). З іншого боку, ми будемо використовувати префікс «анти-» з огляду на такі чинники: по-перше, сфера використання (публіцистичний, науковий стилі), по-друге, вищий ступінь абстрагованості значення цього префікса (Г. Віняр), по-третє, специфікою поняття «естетика».

Метою цього дослідження є обґрунтування доцільності використання поняття «антиестетика» в літературознавстві.

Передумови появи поняття «антиестетика» закладені в мистецтві авангарду «Нової хвилі» у другій половині ХХ ст. Цей художній напрямок декларує «радикальну відмову від класичного розуміння творчості і перехід до трактування художнього твору як не втіленого в матеріалі» [6: 522]. Авангард «Нової хвилі» реалізується в таких художніх напрямках, як «АВС»-art і концептуальне мистецтво.

Найбільшої популярності перший напрямок зазнав наприкінці 1960-х років у його програмі закладена анти-декоративність, анти-психологізм «антискульптурність» (Л.Р. Ліппард). Відкритість форми фігур представників «АВС»-art для змісту реципієнтів закладена в самій назві напрямку. Оскільки «продукт творчості не повинен представляти собою, згідно програмної презумпції «А.[BC]»-А.[rt], навіть мінімальної художньої цінності» [6: 8], то можна говорити про наявність у мистецьких творах цього напрямку рис «антиестетики». «АВС»-art передував розвитку концептуального мистецтва.

Концептуальне мистецтво засвідчило свою появу презентацією 1969 року «у новій галереї С. Сігелауба» [6: 380]. Це мистецтво ще називають «мистецтвом антиоб'єкту», оскільки його естетична програма передбачає, що «мистецтво не має нічого спільного з будь-яким конкретним об'єктом (Д. Хьюблер)» [6: 381]. Представники концептуального мистецтва відмовляються від традиційних матеріалів для реалізації своїх творчих задумів.

нів, натомість вони використовують фотоматеріали, креслення, схеми, лінгвістичні засоби. Їхні твори містять ідеї, які глядач не повинен побачити, а повинен відчути. Відчуття людей співвідносяться з певними категоріями естетики чи антиестетики.

Тенденції проявів «антиестетичного» в мистецтві авангарду підкреслює В. Крюкова: «Якщо класичне світорозуміння (при всіх неминучих модифікаціях, обумовлених історичним розвитком) у цілому орієнтувалася на людину і на вищі можливості її морального, інтелектуального й естетичного розвитку, у новітніх концепціях людини і суспільства провідними виявляються сили хаосу, жорстокої боротьби егоїстичних інтересів, темні сфери несвідомого, ентропія незакономірного або, навпаки, чітка організованість знакових систем і машино подібних суспільних конструкцій» [7: 5]. Дослідниця пояснює неможливість віднесення модерного мистецтва до неklasичного з огляду на його безпрецедентність і самозаперечення.

На період поширення авангарду «Нової хвилі» припадають дослідження, які закладають основи впровадження поняття «антиестетика» в літературознавство. Одним з них є «Антигерой» Д. Затонського.

Витоки появи антигероя Д. Затонський вбачає в антисоціалній силі буржуазії. Звідси, «звернення до антигероя – доля тих митців, що не в силах розірвати пута буржуазної свідомості» [8: 154]. Такими митцями, на думку науковця, є Г. Грасс, Р. Музіль та А. Робб-Грійє. Аналізуючи роман Р. Музіля «Людина без властивостей», дослідник доходить висновку, що «герой цементує твір, антигерой, навпаки, розріджує, розкладає його, розкладає самою своєю присутністю» [8: 169]. Антигерой може спричинити перетворення роману на антироман. Прикладом останнього, на думку Д. Затонського, є твір А. Робба-Грійє «У лабіринті» (1960).

Якщо Д. Затонський розглядає лише можливість появи антироману, то пізніші наукові розвідки констатують розквіт цього жанру у французькій літературі у 40–70-х рр. ХХ ст. Крім згаданого вже Робба-Грійє до нього зверталися Наталі Саррот, М. Бютор, К. Симон та ін. Термін Ж.-П. Сартра означив вже конкретно існуюче явище, роман Наталі Саррот «Портрет невідомого» (1947). Характерною рисою цього жанру вважається «експеримент: традиційна класична техніка розповідної прози усувається, натомість застосовуються прийоми безгеройної і безфабульної розповіді» [9: 46]. Художня оповідь антироману сприяла виникненню шозизму, напрямку, який передбачає фетишизацію предметів. У творах цього напрямку людина, її духовний світ, перестають бути об'єктами зображення, тому доцільно називати їх прикладами «антиестетики».

Згідно з поглядами О. Киченко, «ХХ століття кардинально змінило акценти: художній текст вже безпосередньо рівнем свого технічного виконання унаочнив ситуацію розпаду, відтворив соціальний дискомфорт, не пропонуючи ніяких рецептів щодо відновлення втраченої гармонії: у рамках модернізму, а потім й раннього постмодерну маємо справу з моментами жанрової дистилляції (історичним романом без історії, соціально-психологічним – без підкресленого соціального конфлікту чи етичного “уроку” тощо)» [10: 99-100]. Таким чином, дослідник ще раз підкреслив вплив суспільних процесів на жанрову модифікацію модерних і постмодерних творів. Однак, якщо О. Киченко в цілому оцінює цю модифікацію як еволюцію, то мотиви розпаду, дискомфорту, дисгармонії дозволяють говорити про «антиестетичні» тенденції мистецтва ХХ-ХХІ ст.

Т. Гундорова і Л. Тарнашинська мають протилежні точки зору стосовно стану постмодернізму в Україні [11], що поглиблює інтерес до явищ постмодерну, який, очевидно, перебуває все ще в процесі розвитку, принаймні на вітчизняних теренах.

Сучасні літературознавчі дослідження постмодерних творів представляють концепцію «антитеатру», автором якої є Я. Голобородько. В її основі лежить розуміння дослідником функції слова у творах Леся Подерв'янського як гри. Грою виступає і жанрова класифікація творів, їх назви, мова, склад дійових осіб, представлення персонажів. На думку Я. Голобородька, «оголеною і безпосередньою мовою свого “антитеатру” Лесь Подерв'янський неначе вирішив довести й оприлюднити, що будь-якому канонові завжди можна протиставити антиканон» [12: 156]. В. Єшкілев говорить про контркультурність персонажів творів Подерв'янського, яка полягає у «межовій травестизації хрестоматійних образів радянської класики та авторитетів ТР-дискурсу [тестаментарно-рустикального дискурсу]» [13: 96]. Варто зазначити, що художній метод творчості Леся Подерв'янського не набуває масштабів літературного напрямку як це притаманно для мистецьких концепцій 1960-х рр.

Безпосереднє звернення до «антиестетики» наявне в дослідженні Г. Улюри. У ньому вона, спираючись на міркування Л. Ірігарей, називає компоненти антиестетики: оцінка жінками-письменницями картин патології як «жестів необхідної відвертості, що має привести до набуття особистісної та групової ідентичності»; право «на нову культурну роль жінки»; «акцентуація страждань і каліцтва»; «повернення до предвічних образів «жіночого начала» [14: 68]. Спостерігається певна суперечність у концепції «антиестетики» Г. Улюри, яка декларується як естетична норма в російській жіночій прозі 1990-х років, а потім мова йде про порушення норми, але не зазначено, якої саме. Ставиться під сумнів сама ідея норми.

На думку дослідниці, «антиестетика» жіночого тексту, що агресивно й дидактично суперечить формулам переживання прекрасного, водночас указує на розрив (частіше – на можливість розриву) між “ритуалами” насильства і виробництвом сакральних значень, та виробляє ці самі сакральні значення як гендерно опозиційні, передусім завдяки тому, що наочно відбиває прямиий зв'язок між актами насильства і процесами творення оцінки» [14: 69]. У даному випадку засвідчується доцільність використання поняття «антиестетика», оскільки спостерігається чітка протидія об'єктам значення. Втіленням цієї протидії виступає перенесення акценту на «потворне» у художньому тексті. Це зумовлює так званий «чорнуший» підхід у творчості письменниць. «Чорнуха» є одним з ключових понять у визначенні «антиестетики» російської жіночої прози кінця ХХ ст. Її поява і характерні риси пов'язуються зі зникненням радянської дійсності. Також авторка статті акцентує увагу на дослідженнях у галузі постмодерної естетики. Зокрема, наводяться погляди М. Уоліса стосовно естетичних категорій. Зазначено, що він «запропонував розмежувати м'які і жорсткі естетичні цінності й зарахував до другої групи шокове, відразливе, зауваживши систематичну підміну “м'яких” естетичних цінностей (таких як прекрасне, піднесене тощо) жорсткими» [14: 77]. Однак, естетична оцінка належить до категорій естетичної свідомості (В. Панченко [15]), натомість «прекрасне», «піднесене» є метакатегоріями естетики. Таким чином, має сенс розмежовувати саме метакатегорії.

Розмежування категорій естетики та антиестетики передбачає розуміння того, що поняття «естетика», як правило, використовується як назва науки, яка, у залежності від

визначення, передбачає врахування або всіх естетичних категорій (Левчук [15], Мовчан [3]) або лише деяких (Георгіївський [16], Якоб [17]). В останньому випадку мова йде про «витончене» і «прекрасне». Л. Сморг дає обґрунтування такої неоднорідності визначень, пояснюючи її діалектикою побутового сприйняття і наукового розуміння. Побутове сприйняття описується реакцією людей на слово «естетика», яка «викликає думку про щось красиве, світле, присмне» [18: 6]. Літературознавча наука оперує поняттями, для яких також характерна подібна багатозначність, але ціла низка понять має хоча б одне позитивне значення. Наприклад, «характер», «духовність». Одне зі значень поняття «характер» лише підкреслює домінування у людини рішучості, наполегливості, цілеспрямованості тощо, а поняття «духовність» – доброти.

Реалізація функцій естетики базується на естетичних категоріях [18]. Під поняттям «естетичні категорії» ми будемо розуміти «найзагальніші та найістотніші поняття естетичної теорії, духовні моделі естетичної практики, естетичного освоєння світу» [15: 67]. Однак, це визначення передбачає надання переваги позитивним поняттям з огляду на їх духовність.

Естетичні категорії проявляються в системі. Одним з варіантів такої системи є діалектичний ряд протилежностей: «прекрасне – потворне, піднесене – низьке, трагічне – комічне» [3: 412]. Детально охарактеризовані властивості і функції єдності протиріч на прикладі музичного мистецтва у праці В. Одоєвського: «у музиці слідування двох співзвуч або несівзвуч роздирає слух <...>. У подальшому розвитку співзвуччя і несівзвуччя виступають під виглядом двох родів співзвуч: твердих і м'яких <...>. Вони обидва відповідають двом началам наших чуттів: веселому та сумному» [17: 158]. Таким чином, гармонія звуків приносить слухачу насолоду, а дисгармонія – роздратування.

Культурно-історичний досвід людини, її переживання, потреби та засоби їх задоволення сприяють розмежуванню категорій естетики, які містять елементи духовності, та категорій антиестетики, для яких характерна антидуховність: естетичне – антиестетичне, прекрасне – потворне, красиве – огидне, високе – низьке, досконале – недосконале, трагічне – комічне, героїчне – антигероїчне, ідеал – антиідеал, гармонія – хаос, міра – несівмірність, симетрія – асиметрія.

Чітке розуміння виявів естетичних категорій у творі літератури дозволяє простежити їх модифікації, аналізуючи які, літературознавець матиме можливість говорити про еволюцію окремого літературного явища або про появу нового явища. Наприклад, це може стосуватися жанрової своєрідності творів, тому що, як зазначено у посібнику К. Фролової та В. Галацької, «всі особливості будь-якої естетичної категорії найбезпосередніше виявляються в жанрі, який сконцентровано втілює їх» [19: 25]. Читачі оцінюють персонажів та дійових осіб літературних творів через призму естетичних категорій. Їх нівелювання призводить до втрати твором своїх змістово-формальних особливостей, оскільки «естетика твору є не чим іншим, як сукупністю найузагальненіших ознак всього змісту твору взагалі і кожної його складової частини зокрема» [20: 6]. Це, у першу чергу, стосується драматургії, для якої визначальними є категорії «трагічне», «драматичне», «комічне». Твір, в якому відсутній естетичний вплив залишає читача байдужим, а значить, не виконує жодну зі своїх основних функцій. У постмодерній літературі наявний естетичний вплив, її персонажі та дійові особи наділені особливостями, що є характерними рисами хоча б однієї естетичної категорії. Однак, ці аспекти мають в основному

негативні прояви: у читачів – це сум, розпач, зневага, відчуття загрози, абсурду; у характерах – огидне, низьке, комічне, дисгармонійне тощо. Таким чином, антиестетикою твору є система негативних, з точки зору класичної естетики, естетичних категорій, які заперечують його пафос.

Отже, виникненню поняття «антиестетика» сприяли мовознавчі, літературознавчі та мистецькі передумови. Зокрема, провідна роль належить функціонуванню вже сформованих понять «антигерой», «антироман», «антитеатр». Повноцінне входження поняття «антиестетика» в літературознавчий обіг пов'язане з окресленням його категоріального апарату. Нами визначено, що цими категоріями є антиестетичне, потворне, низьке, комічне, хаос, неспівмірність, асиметрія, антигероїчне тощо.

Подальша розробка проблематики «антиестетики» передбачає окреслення її категорій з інших напрямів естетичної теорії та встановлення чітких критеріїв для її визначення в художніх творах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сивокінь Г. М. У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій / Григорій Матвійович Сивокінь. – К. : Фенікс, 2006. – 304 с.
2. Бычков В. Феномен неклассического эстетического сознания / В. Бычков // Вопросы философии. – 2003. – №12. – С. 80–92.
3. Мовчан В. С. Естетика: історія і теорія : посібник / Віра Серафимівна Мовчан. – Жовква : Місіонер, 2010. – 736 с.
4. Івасишин Т. Особливості синонімії прикметникових префіксів із значенням протилежності / Т. Івасишин // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького – 2009. – Вип. 8. – С. 212–217.
5. Етимологічний словник української мови в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. / Т. 1: А–Г / укл. : Р. В. Болдирев та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – 632 с.
6. Постмодернизм : энциклопедия / под ред. А. А. Грицанова, М. А. Можейко. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
7. Крючкова В. А. Антиискусство: Теория и практика авангардистских движений / Валентина Александровна Крючкова. – М. : Изобраз. искусство, 1984. – 304 с.
8. Герой і антигерой / під ред. Д. В. Затонського. – К. : Наукова думка, 1965. – 176 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
10. Киченко О. С. Постмодернізм у творчій системі ХХ століття (проблема витоків і їх інтерпретації) / О. С. Киченко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – №15. – С. 98–100.
11. Із після-постмодерної перспективи : стенограма / підгот. О. Поліщук // Слово і Час. – 2011 – №2. – С. 87–102.
12. Голобородько Я. Артеграунд. Український літературний істеблшмент : збірка статей / Ярослав Голобородько. – К. : Факт, 2006. – 160 с.
13. Єшкілев В. Л. Повернення деміургів-2 (Плерома 2000. Мала українська енциклопедія актуальної літератури) / В. Л. Єшкілев, Ю. І. Андрухович та ін. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 296 с.

14. Улюра Г. Антиестетика як естетична норма в російській жіночій прозі 1990-х років / Г. Улюра // Слово і Час. – 2011. – № 3. – С. 68–78.

15. Естетика : підручник / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко та ін.; за заг. ред. Л. Т. Левчук. – 2-ге вид. – К. : Вища шк., 2005. – 431 с.

16. Русские эстетические трактаты первой трети XIX века в 2 т. Т. I / под ред. М. Ф. Овсянникова и др.; сост. З. А. Каменский. – М. : Искусство, 1974. – 408 с.

17. Русские эстетические трактаты первой трети XIX века в 2 т. Т. II / под ред. М. Ф. Овсянникова и др.; сост. З. А. Каменский. – М. : Искусство, 1974. – 647 с.

18. Сморгж Л. О. Естетика : посібник / Леонід Опанасович Сморгж. – К. : Кондор, 2009. – 334 с.

19. Фролова К. П. Посібник до вивчення курсу «Естетика» / К. П. Фролова, В. Л. Галацька. – Д. : Пороги, 2008. – 49 с.

20. Визначення функцій естетичних категорій в українській радянській драматургії : методичні вказівки / укл. А. В Козлов. – Д. : ДДУ, 1979. – 44 с.

УДК 821.161.2.09:75

Саприкіна А.Г.
(Донецьк, Україна)

АКВАРЕЛЬ У ПОЕТИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Г. МАЗУРЕНКО: ПРОБЛЕМА МІЖВИДОВИХ КОНТАКТІВ

Статтю присвячено проблемі синкретизму художнього мислення Г. Мазуренко, що виявляється в тісному взаємозв'язку поезії та живопису в її творчості. Розглядається проблема імітації акварелі як малярської техніки в ліриці авторки. З'ясовується семантика кольорової гами.

Ключові слова: міжвидовий синкретизм, живопис, акварель, колористика.

Стаття посвячена проблемі синкретизма художественного мышления Г. Мазуренко, проявляющегося в тесной взаимосвязи поэзии и живописи в её творчестве. Рассматривается проблема имитации акварели как техники живописи в лирике автора. Выясняется семантика цветовой гаммы.

Ключевые слова: межвидовой синкретизм, живопись, акварель, колористика.

The article deals with the problem of syncretism of artistic thinking of G. Mazurenko, manifested in the close relationship of poetry and painting in her works. We consider the problem of imitation of watercolor as a technique of painting in the poetry of the author.

Key words: interspecific syncretism, painting, watercolor, coloring.

Творчість Г. Мазуренко є яскравим виявом міжмистецького синкретизму, відображає багатовекторність мистецьких пошуків авторки – у літературі, живописі, скульптурі, музиці. Синтетичність художнього мислення письменниці відзначали М. Неврлий, М. Сла-

© Саприкіна А.Г., 2011